

Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: зб-к наук. Праць. – К., 2012, – С. 145–153.

УДК 378.036/.061

Ордіна Л.Л., канд. пед. наук

СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО СЕРЕДОВИЩА ВНЗ

Анотація. У статті розглядається сутність середовищного підходу у педагогічній освіті, а також його реалізація у формуванні культуротворчого середовища вишу.

Ключові слова: середовищний підхід, педагогіка середовища, культуротворче середовище.

Аннотация. В статье рассматривается сущность средового подхода в педагогическом образовании, а также его реализация в формировании культуротворческой среды вуза.

Ключевые слова: средовой подход, педагогика среды, культуротворческая среда.

Summary. The article deals with the essence of the environmental approach in pedagogical education, besides its implementation in the formation of culturecreating environment of university.

Key words: environmental approach, pedagogy of environment, culturecreating environment.

Незважаючи на підвищений інтерес до середовищного підходу у педагогіці, на сучасному етапі існує ряд проблем, які вимагають роздумів і уточнень. Наприклад, сьогодні до кінця не сформувався понятійний апарат середовищного підходу, немає єдиної позиції щодо визначення структури середовища, її функцій, проектування та експертизи, недостатньо розроблена проблема управління розвитком особистості в середовищі.

У процесі дослідження передумов виникнення феномену культуротворчого середовища (далі – КТС), нами представлений аналіз усвідомлення ролі середовища у становленні і розвитку людини.

Мета статті – розглянути сутність середовищного підходу у педагогічній освіті, розкрити механізми його реалізації у формуванні культуротворчого середовища вишу.

Культуротворча здатність людини сформувала специфічне (штучне) середовище її особистого проживання, властиве тільки їй. Своє буття людина влаштувала сама. Вона поділила оточуючий світ на природне і штучне (світ культури) оточення. У своєму бутті людина завжди звертається до можливостей обох оточуючих світів. Вона змінює його, у зв'язку з цим змінюються і можливості, які обидва світи пропонують. Створивши штучний світ культури, людина наділила його можливими значеннями, відмінними від можливостей самої природи.

На ранніх історичних етапах середовище розглядалось як ідея механічного детермінізму, коли людина залежала від зовнішнього середовища. Первісним центром культурного середовища було житло, яке сприяло розвитку сімейного способу життя, появі почуття дому, а також вносило радикальні зміни в соціальне життя перших людей. Родинний дім забезпечував зниження смертності, зміцнював відчуття спільності, товариства, виховував самосвідомість і довіру. Там людина навчалась тому, що, безпосередньо, для виживання не було потрібно: вона опановувала поняття, творила мову, поліпшувала свої знаряддя праці. Тут же відбувалась передача життєво важливого досвіду. У своїй книзі «Людина і простір» німецький філософ, теоретик педагогіки Отто Больнов зазначає: «Щоб існувати у світі і виконувати своє завдання, людина має потребу в просторі захищеності, в яке вона може повернутися... після боротьби із зовнішнім світом. ...Дуже важливо, щоб самовідновлення мало цілком визначені просторові передумови [7,с.136]». Фундаментальні характеристики просторового переживання пов'язані з глибоко особистісним його

сприйняттям. Вихідною точкою відліку просторового переживання, зауважує філософ, для людини завжди є її дім: «Власний дім є вихідним шаблоном, з якого людина відтворює буття[7,с.180]».

Ідеї людиномірності просторового визначення буття застосовувались також у практичній роботі з дітьми-сиротами війни по їх адаптації до нових соціальних реалій у Західній Європі. Для цього великі дитячі будинки, де раніше панував колективізм військового зразка, переобладнували у затишні приміщення сімейного типу, в яких із групою дітей, підібраних за психологічною сумісністю, проживали двоє-троє викладачів. Діти мали окремі кімнати і власний ключ від дому, до якого вони могли запрошувати гостей на власний розсуд. Адаптація у цьому випадку досягалась за рахунок зведення до мінімуму різниці в укладі життя виховного закладу і суспільства.

В античну епоху сформувався ряд понять, пов'язаних з сучасним розумінням культурного середовища. У Древній Греції про вплив навколишнього середовища на суспільство і людину висловлювалися Аристотель, Платон, Демокрит, Геродот, Гіппократ, Платон, Полібій та інші філософи. У період внутрішнього розквіту Греції за часів правління Перікла було створене соціальне і духовне середовище, яке сприяло розквіту мистецтва, філософії, науки. Але головним був прояв індивідуальності людини, її духовної неповторності.

Греки одними з перших усвідомили, що крім природного світу існує якась сфера, яку створюють люди, вільні від фізичної роботи. Сфера духу, цінності якої залежать не від природи, а від свідомого акту людини. Класичною працею Гіппократа, в якій визначена еллінська теорія середовища, є трактат «Про повітря, води і місцевості», написаний у V ст. до н.е.[1]. Описуючи природний склад різних народів, Гіппократ намагається показати, яким чином навколишнє середовище кожного народу формує характер своїх мешканців.

Прагнучи знайти формулу, що охоплює в єдине ціле хаос індивідуальних і неповторних явищ культури, французький філософ І. Тен

висунув культурфілософське багатофакторне пояснення поняття «середовище», до якого відносив як незмінні умови (клімат, географія), так і особливості мінливого державного устрою і особливо «моральну температуру», «стан умів і моралі[3]».

Середовищна психологія, яка виникла у 70-х роках ХХ ст. завдяки зусиллям американських психологів В.Іттельсона, Х.Прошанскі, Л.Рівліна, Дж. Вінкеля та ін. почала розглядати людину і середовище як єдину систему взаємодії. З точки зору цих авторів, важливим принципом у середовищній психології є те, що людина живе не у фіксованому середовищі, адаптуючись до нього, а змінює його. Змінюючи свій світ, людина змінюється сама. Питання в тому, наскільки людина усвідомлює, яке середовище вона створює. Предметом дослідження цього авторського колективу стає роль людини у створенні свого середовища[8].

Американський психолог Б. Ф. Скіннер переконливо довів, що наша поведінка визначається навколишнім середовищем. На його думку, щоб пояснити поведінку (і таким чином зрозуміти особистість), потрібно тільки проаналізувати функціональні відносини між видимою дією і видимим наслідком[4].

Навколишнє середовище завжди відіграло важливу роль у процесах навчання і виховання людини, її становлення та розвитку. Розуміння цієї обставини сприяло появі у педагогічній науці першої третини ХХ століття педагогіки середовища. Вона виникла завдяки працям педагога дослідника С. Т. Шацького, який вважається автором «педагогіки середовища». Головна заслуга С. Т. Шацького полягає в тому, що він вперше цілісно розглянув вплив умов середовища на соціалізацію дитини. Йому також належить першість у розробці таких питань, як самоврядування школярів, лідерство в дитячому співтоваристві і, головне - функціонування школи як комплексу установ, що реалізують наступність і цілісність у вихованні [6].

Середовищний підхід в освіті як теорія розроблений учнем академіка Л.Новікової, доктором педагогічних наук Ю.С. Мануйловим. Ю.С. Мануйлов

на більш абстрактному рівні розробляє проблематику середовищного підходу у педагогіці, покликаною вирішити труднощі при побудові технологій використання можливостей середовища в процесі навчання і виховання. Середовищний підхід, з його точки зору, «представляє собою теорію і технологію опосередкованого управління (через середовище) процесами формування і розвитку особистості дитини. В інструментальному плані він являє собою систему дій суб'єкта управління середовищем, спрямованих на перетворення його в засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату, «спосіб пізнання і виховання особистості[2, с.58-59]». Ю. С. Мануйлов визначає середовище як те, серед чого перебуває суб'єкт, за допомогою чого формується його спосіб життя, що опосередковує його розвиток і осереднює особистість. У рамках цього підходу середовище представляється як сукупність «ніш і стихій, серед яких і у взаємодії з якими протікає життя дітей» [2, с.62].

Питання про те, яким чином на окремого індивіда діє середовище, у всі часи було у центрі уваги мислителів. В історії зарубіжної педагогіки ХІХ-ХХ ст. проблеми взаємодії середовища і особистості знайшли віддзеркалення у працях Ж. Адлера, Т. Бремеля, У. Брикмана, Р.Вінекен, М. Дюверже, Дж. Дьюї, Е.Кінга, Дж. Конанта, П. Кершенштейнера, А. Лая, Дж. Лауерайса, П.Наторпп, Е.Нігермаєра, А. Оттовея, Х. Рагга, Р. Рерса, Ж.-Ж. Руссо, О. Рюле, Р. Спенсера, С. Френе, Ж. Фрідмана, Ю. Циммера та ін.

К. Ушинський вважав, що «поки не буде у нас такого середовища, в якому б вільно та широко, на підставі науки формувались педагогічні переконання...суспільна освіта наша буде позбавлена підстави[8,с. 53]». У передмові до першого тому «Педагогічної антропології» К. Д. Ушинський пише про те, що виховання не вичерпується навмисною діяльністю вихователів за посадою. З його точки зору, більш сильними вихователями людини «є вихователі ненавмисні: природа, сім'я, суспільство, народ, його релігія і його мова, словом природа та історія у великому сенсі об'ємних понять [5, с.355 - 356]».

Продовжуючи дослідження середовища як сукупності зовнішніх умов, обставин, що впливають на формування особистості, А.С. Макаренко визначав роль середовища як чинник формування особистості, що розвивається.

Л.І. Каган, Ю.Р. Вишневський поділяють культурне середовище на три прошарки: речовинний, соціальний, духовний, що містять елементи культури, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт і які впливають на життєдіяльність, формують потреби, інтереси, орієнтації. До речових елементів відносяться предмети громадського користування – установи соціокультурного призначення, матеріально-технічні засоби та особисті предмети. Соціальний прошарок являє собою сукупність норм, правил, встановлених людиною і регулює поведінку, діяльність людей. Духовні елементи культурного середовища визначають як специфічно духовне начало, опосередковують і акумулює особистісні так і суспільні цінності.

Взаємозв'язок середовища і особистості розуміється як різноманітний, суперечливий і просторово-об'ємний за характером взаємозв'язок індивіда з тим, що його оточує. У сучасній науці вже було зроблено безліч спроб перетворення освітнього середовища. На наш погляд, цей процес ускладнюється тим, що освітнє середовище володіє великою мірою складності, оскільки має декілька рівнів - від федерального, регіонального до основного свого першоелемента - освітнього середовища конкретного навчального закладу. Регіональна специфіка визначається умовами життя спільноти, його ставленням до потреб сфер культури і освіти.

Характеризуючи еволюцію поняття культуру творчого середовища в напрямку його застосування до процесу освіти, можна зафіксувати два етапи у відповідності з тим статусом, тією якістю, в якому це поняття вживається. На першому етапі, відбувалося первісне нагромадження уявлень про те, що середовище повинне собою представляти. Тут ідея середовища використовується в різних галузях знання про людину, суспільство, матеріальні об'єкти або живі організми, розробляються загальні принципи

взаємодії об'єкта і середовища, які будуть надалі застосовуватись безпосередньо у процесі освіти. На другому етапі вирішується завдання використання можливостей середовища для гарантованого отримання необхідних результатів навчання і виховання, з'являється педагогіка середовища, отже, середовище являє собою сукупність компонентів, які утворюють цю категорію. Основні з них: навчальне та виховне середовища вказують на те, що не можна не враховувати такого фактора як керуючий вплив середовища безпосередньо на особистість.

У нашому дослідженні середовищний підхід представляє собою теорію здійснюваного через спеціально сформоване середовище, а саме-культуротворче - управління процесом формування та розвитку особистості. Теорію середовищного підходу можна визначити як методологію педагогічної діяльності й науково-педагогічного дослідження. Реалізація середовищного підходу у формуванні КТС ВНЗ відбувається за допомогою таких базових процедур: культуротворення середовища, його інверсія, яка спрямована на відновлення розуміння середовища людиною, проектування варіативних індивідуальних маршрутів у сформованому КТС, управління розвитком середовища, технології структурування середовища. У сформованому КТС ВНЗ відбувається розвиток культурно освітнього потенціалу людини, вибір культурно-освітніх сюжетів, ситуацій, мотивів. Саме потенціал КТС вишу дозволяє визначати як освітній маршрут професійного розвитку особистості, так і маршрути розвитку її творчих здібностей й самореалізації.

КТС ВНЗ представляє собою педагогічний феномен складної природи, багатофакторний й багатокомпонентний, який визначається сутнісними характеристиками й взаємозв'язками з освітнім, науковим, соціокультурним середовищем регіону і світу.

Головною перевагою середовищного підходу є гарантоване право і студентів і викладачів на участь в проектуванні культуротворчого середовища за допомогою виборчого сприйняття варіативних середовищних

компонентів і самостійної взаємодії з ними, що дозволяє учасникам освітнього простору проявити свою суб'єктну активність. КТС ВНЗ виконує функцію змісту освіти і виховання особистості, оскільки є своєрідним будівельним матеріалом для її розвитку. Представлені у такому середовищі систематизовані навчальні тексти та альтернативні джерела інформації, соціальний і культурний контекст наукового пізнання (символічні значення елементів, система відносин, зразки поведінки і діяльності) сприяють становленню не тільки універсальної наукової картини світу у свідомості студента, а й індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

Таким чином, використання середовищного підходу у формуванні КТС вишу вказує на те, що цей процес ґрунтується на наступних регулятивах:

* повноцінна освіта людини повинна формувати у неї не тільки досвід адаптації та функціонування, але й ціннісно-сміслові орієнтації, творчі перетворення в навколишній дійсності, що вимагає обов'язкового доповнення традиційно представлених в освіті середовищних елементів (норми і вимоги, наочні зразки і приклади дій та ін.) середовищними умовами для забезпечення діалогу та соціокультурної творчості (полісмісловими текстами, образами видатних особистостей, свободою вибору, зняттям жорстких обмежень у спілкуванні і діяльності);

* утверджена в масовій практиці логіка організації освітнього процесу, заснована на логіці наукового пізнання, повинна бути замінена на більш природну для людини логіку взаємодії зі своїм середовищним оточенням: сприйняття навколишньої освітньої реальності, співвіднесення нової навчальної інформації з колишнім індивідуальним досвідом і її перевірка в практичній діяльності; творча самореалізація в освітньому середовищі;

* процес формування рефлексивно-творчого досвіду студентів не може проектуватися виключно на основі традиційної системно-діяльничої методології, так як вона не в повній мірі враховує середовищні (необхідний конкретному студенту просторово-часовий режим навчання, спонтанні

фактори навчання тощо) і особистісні (внутрішня мотивація, ставлення до себе та свого утворення, суб'єктивний вибір у навчанні та ін.) умови розвитку.

Отже, реалізація середовищного підходу формулює розуміння якісних характеристик культуротворчого середовища вищу таким чином:

- * КТС забезпечує (має в наявності) всі необхідні умови (компоненти) для самопізнання, самоактуалізації, саморозвитку особистості;

- * КТС стимулює активність суб'єктів, самостійність;

- * КТС – це простір для соціально-значущої вільної діяльності особистості, поля, що містить інформацію про досягнення людства і надає можливість для особистості її використовувати, комбінувати, синтезувати, тобто перетворювати;

- * КТС забезпечує можливість комфортного існування в освітньому просторі суб'єктів, дозволяє бути людиною культури, а не субкультури, що дає право свідомого і вільного вибору свого місця в культурі та соціумі;

- * КТС сприяє здійсненню спільної продуктивної діяльності, конструктивної взаємодії у процесі освіти;

- * КТС активізує можливості управління освітнім процесом, дозволяє виробляти прогнозування його розвитку і зростання, визначає місце кожного педагога в загальному освітньому просторі;

- * КТС дозволяє особистості в її відносинах з іншими суб'єктами направляти свій внутрішній потенціал на перетворення дійсності;

- * КТС характеризується варіативністю, діалогічністю, толерантністю, духовною та культурною насиченістю;

- * основними рисами КТС виступають: самоперетворення, творення і саморозвиток;

- * середовище, яке виконує функції регулювання, освоєння і перетворення культури.

Висновок. Накопичений значний досвід наукового обґрунтування середовищного підходу дає можливість наголосити на тому, що

культуротворче середовище ВНЗ - це сприятлива умова для формування особистості, її загальнолюдських та професійних якостей, її саморозвитку і розкриття індивідуальності.

Література

1. Гиппократ. Сочинения. — Пер. В. И. Руднева, [Кн.1]. Избранные книги. М.: Сварог. 1994.- 736 с.

2. Мануйлов Ю.С. Средовой подход в воспитании./Современные гуманитарные подходы в теории и практике воспитания: Сб. науч. статей. — Пермь, 2001. С. 57-77.

3. Моравский С. Концепция искусства Тэна в буржуазной эстетике. //О современной буржуазной эстетике. Вып. 2. М., 1965. — 342 с.

4. Скиннер Б.Ф. Наука и поведение человека (Science and Human Behavior). New York: Macmillan. — 1953.-204с.

5.Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения/К.Д.Ушинский. — М.: «Просвещение». — 1968.- 557 с.

6. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т./С.Т. Шацкий. — М.:Педагогика, 1980. — 720с.

7. Bollnow O.F. Der erlebte Raum // Universitas.- 1960.- 19 Jg.- Heft 4.-S. 400.

8. Ittelson W.H., Proshansky H.M., Rivlin L.G., Winkel C.H. An Introduction to Environmental Psychology. N.Y. 1974. 406 p.

Ордіна Л.Л. Середовищний підхід у формуванні культуротворчого середовища ВНЗ // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: збірник наукових праць. — К., 2012. — С. 145–153.

Довідка про автора

Ордіна Лариса Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії і політології Білоцерківського національного аграрного університету

Адреса дом. вул. Ак Кримського 8 кв.7 , м. Біла Церква, Київська обл., 09100 тел. моб. 0501682321 Larisaordina@ukr.net

Адреса роб. БНАУ, пл. Соборна 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., 09100